

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 93 1972

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Informationsindustri AB, Uppsala 1973

diktverk, och Frese kan mycket väl ha imiterat någon av epigonerna. Å andra sidan behåller alltid relationen till Kungaskald sitt intresse.

Swahn drar en del generella slutsatser beträffande Freses imitation: som det kanske viktigaste momentet i Freses metod, när denne ville åstadkomma nödvändig variation, framhäver han det skickliga läggspelet med alexandrinens vershalvor. Iakttagelsen har sitt värde men är inte överraskande. Frese liksom de som han imiterade skrev huvudsakligen alexandrin. Att överta hela versrader ansåg Frese förmodligen som förkastlig »slavisk imitation». Då återstod på formuleringsplanet att ta enstaka formuleringar eller halva versrader. Detta är just vad Frese gör. På en annan punkt skulle man gärna sett att Swahn försökt utnyttja sina detaljiakttagelser till slutsatser av större räckvidd. Vid jämförelserna mellan Frese och hans förlagor noterar Swahn inte sällan att Frese metriskt förbättrar förlagorna. Det förhåller sig nog så att, även om Frese övertar versslagen från 1600-talet, är versbehandlingen till stor del en annan och bättre. Det är att beklaga att Swahn inte på denna punkt ställt samman och byggt ut sina iakttagelser.

Swahns slutkaraktäristik av Frese som imitator är välorienterad både i 1600-talspoetik och modern forskning. Men Swahn har gett felaktig accent åt tidigare forskningsresultat, när han skriver att det fanns tre stadier att genomlöpa i studievägen: »*praeceptum* då man höll sig till regelboken, *exemplum* då man vände sig till de stora, klassiska författarna, som gav 'Musterbeispiele jeder Art schriftstellerischer Darstellung'; slutligen målet, *imitatio*». På alla stadier i undervisningen och i den retoriskt-poetiska utbildningen fanns dessa moment sida vid sida. *Praecepta* t. ex. var inte bara de enkla språkliga regler man lärde sig om nybörjare utan också retorikens och poetikens anvisningar och råd på de högsta stadierna. Det var de äldre svenska diktarna som gav Frese hans *exempla*. Swahns slutkapitel visar Freses *imitatio* med hjälp av dessa *exempla*. Det senaste decenniets barockforskning i Tyskland har lagt stor tonvikt vid den retoriska doktrinen, vid *precepta*. Det skulle varit mycket värdefullt om Swahn i större utsträckning än vad han gjort fört samman *exempla* och *imitatio* med *precepta*. Avsnittet 'Det retoriska arvet' i kapitlet om Passions-tankar skulle kunna gjorts mycket fylligare.

Swahns avhandling brister ibland på det formella planet: Han underbygger inte sina resonemang med tillräckligt många hänvisningar. Det tråkiga men nyttiga arbetet med förteckningar av olika slag är vårdslöst. Men man

kan bortse från detta, eftersom avhandlingen alltigenom fördjupar vår bild av Frese och hans diktning. Swahn har en beundransvärd, nästan unik förmåga att finna koncentrerade formuleringar för sitt kunnande och sin inlevelse. Sin största styrka har avhandlingen i en associationsrik dikttolkning byggd på genuin lärdom. Lärdomen går tydligast i dagen i noterna, som är nästan lika läsvärda och uppslagsrika som själva framställningen.

Esbjörn Belfrage

Sverker Göransson: *Världsföraktaren. Studier kring ett motiv i frihetstidens litteratur*. Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. (Stencil.) 1972.

Ämnet för Sverker Göranssons doktorsavhandling är relativt snävt begränsat men ger ändå möjligheter till perspektiv och tycks mig på det viset vara väl lämpat för en doktorsavhandling av den nya modellen, med dess reducerade omfång. Avhandlingens huvudföremål är Gustaf Fredrik Gyllenborgs dikt »Verldsföraktaren», publicerad i andra delen av tankebyggarnas *Witterhetsarbeten* (1762), och dess föregångare »Satire öfver verlds-föragtaren», publicerad i *Våra försök* 2 (1754). Dikterna får utförliga analyser i avhandlingens två sista kapitel. Göransson har emellertid också velat sätta in »Verldsföraktaren» i en svensk litterär tradition, och i det syftet behandlar han i några föregående kapitel en del texter av främst Dalin och fru Nordenflycht. Han fäster också uppmärksamheten vid Samuel Triewalds tidigare förbisedda »Satire, til en del imiterad utur Juvenalis III:dje och Boileau Despreau I:sta», som har åtskilliga beröringspunkter med Gyllenborgs världsföraktardikter.

»Framställningen gör självfallet inga anspråk på fullständighet», förklarar författaren, utan den koncentreras på »vissa mera anmärkningsvärda texter». Även med denna uppläggning visar undersökningen hur livskraftig den studerade motivtraditionen är också i den äldre svenska 1700-talslitteraturen. I satiriseringen av storstadslivet och lovprisandet av lantlivet anknyter Gyllenborg till ett klassiskt tema, välkänt från Horatius, Vergilius och Juvenalis, men han anknyter också till en obruten inhemsk tradition från 1600-talet, då motivet bland annat varierar i de många dikter som ställer det stilla och dygdiga lantlivet i kontrast mot det oroliga och lastbara hovlivet. Världsföraktaren i Gyllenborgs dikter övertalas ju dock till slut att avstå från sin föresats att dra sig undan »världen», och därmed ges moti-

vet en ny, om man så vill upplysningsoptimistisk turnering.

Som Göransson deklarerar i förordet är det en *svensk* tradition han studerar. Man kan möjligen anse att denna nationella begränsning är en nackdel när det gäller ett motiv som i så hög grad är ett europeiskt *commune bonum*. Jag vill dock inte kritisera författaren från denna synpunkt. Han är väl medveten om motivets förankring i den klassicistiska traditionen och påpekar i flera sammanhang de svenska texternas samband med denna tradition och deras beroende av utländska förebilder. Begränsningen av ämnet låter sig motiveras av praktiska skäl.

Avhandlingen inleds som sig bör med en presentation av själva världsföräktmotivet. Författaren gör här först en distinktion mellan å ena sidan världsföräkt i kristen och stoisk betydelse av avståndstagande från världens lockelser i form av ära, rikedom och vällyst (»typ A») och å andra sidan världsföräkt i den mera speciella betydelsen av avståndstagande från det mondäna livet, från livet i stora världen, i staden och vid hovet (»typ B»). Det är världsföräktet i den senare betydelsen som huvudsakligen är aktuellt i Göranssons följande framställning.

»Sin litterära högkonjunktur har denna typ av världsföräkt under 1600- och 1700-talen», säger Göransson, »då den ibland kombineras med ett tydligt antihöviskt och antiaristokratiskt drag, som röjer motivets förankring i borgerliga värderingar i strid med den härskande klassens idealbildning» (s. 2). Samtidigt påpekar han dock att motivet inte är »entydigt antiaristokratiskt». Nej, det är det avgjort inte, och det förefaller överhuvud taget knappast givande att laborera med en konflikt mellan aristokratiskt och borgerligt, om man vill tolka motivet sociologiskt, åtminstone inte när det gäller den äldre motivtraditionen. Säkert är det mera fruktbart att anknypa motivet till en motsättning mellan två olika aristokratiska livsformer och samhällsfunktioner: lantjunkarlivet kontra livet som hovman eller ämbetsman. (Kurt Johansson har i sin avhandling *I polstjärnans tecken*, 1968, uppmärksammat uttryck för en sådan motsättning i svensk 1600-talslitteratur.) Att lantlivet kan vara en aristokratisk livsstil framgår t. ex. av en del av Dalins dikter, vilket också påpekas av Göransson (s. 46). Även i Gyllenborgs världsföräktardikter kan spänningen mellan de olika attityderna, förkroppsligade i Lisidor (i den tidigare dikten *Celadon*) och hans vän, möjligen uppfattas som en spänning mellan aristokraternas lantjunkarroll och hans ämbetsmannaroll.

Göransson betecknar sin avhandling som studier kring ett »motiv», men han anger också ett genrehistoriskt syfte; han vill sätta in »Verlds-föräktaren» i »en svensk genre- och idétradition» (förord, jfr s. 140). De dikter som står i centrum för undersökningen har ju satirens form. Göransson diskuterar bl. a. kompositionen i Gyllenborgs världsföräktardikter från genrehistorisk synpunkt och påpekar deras dramatiska karaktär, som sannolikt är inspirerad av Molières *Le Misanthrope* med dess likartade motiv (s. 60, 79). Men man saknar en mera samlad diskussion av förhållandet mellan *motiv* och *genre*, en diskussion som kunde ha varit ganska kortfattad och rymt i det inledande avsnittet men där författaren hade tagit upp frågan om det studerade motivets förekomst och varierande utformning inom olika generer. (Även i romanen finner man motivet; ett intressant exempel är »The Man of the Hill»-episoden i *Tom Jones*, VIII, 10-15.)

Tre kapitel i avhandlingen behandlar texter av Dalin: satirerna »Nya tiden i Sverige» och »April-wärk om vår härliga tid», som angriper samtiden för dess lyx, lättja och ohederlighet och däremot prisar gångna tiders enkelhet och goda seder, vidare några dikter som speciellt satiriserar hov- och stadslivet och mot detta ställer en »stilla levnads sällhet». Dessa Dalin-kapitel utgör en stor del av avhandlingen, närmare en tredjedel, och tycks mig något förtryckta framställningens proportioner. Särskilt det långa avsnittet om »Nya tiden i Sverige» har alltför mycket fått karaktären av en fristående studie. Dikten kan knappast anses ha någon mera central betydelse för avhandlingens huvudlinje, däremot är den förknippad med flera speciella problem — textkritiska, kronologiska och idéhistoriska — som Göransson har lockats att utförligt gå in på. Han utreder (mycket övertygande) dikstens texthistoria och ger i en bilaga den första kritiska editionen av dikten, som i handskrifterna föreligger i två varianter; av dessa riktar sig udden i den tidigare mot börsadeln, i den senare mot den nya adeln. Göranssons resultat innebär att Nils-Olof Dybergs datering av dikten i hans avhandling *Olof Dalin och tidsidéerna* (1946), och även hans läsning av dikten, måste revideras. Bland flera värdefulla enskildheter i kapitlet om Dalin vill jag för övrigt nämna jämförelsen mellan Dalins uppfattning av samtiden dels i verssatirerna och dels i *Argus* (s. 32 ff.). Göransson finner här att *Argus* är »betydligt mera upplysningsbetonad och framstegsvänlig» än de ungefär samtidiga verssatirerna, och han menar att en förklaring till detta ligger i de skilda genretraditionerna; synpunkten

är ett exempel på det fruktbara i att kombinera ett motiv- eller idéhistoriskt betraktelsesätt med ett genrehistoriskt.

I motsats till Dalinavsnitten är kapitlet om fru Nordenflycht kortfattat. Det rymmer dock en värdefull genomgång av världsföraktsmotivet hos författarinnan. Det kristet betonade världsföraktet — »typ A» — visar sig dominera, vilket Göransson sätter i samband med den stora andelen av gravdikter i fru Nordenflychts produktion — i den typen av dikter var ju detta slags världsförakt närmast obligatoriskt. Men författaren framhåller också det starka inslaget av traditionell lantlivsskildring och fru Nordenflychts benägenhet att draperas »sin otillfredsställelse i livet i ett slags misantropisk längtan till ensamheten och ödsligheten på landsbygden» (s. 58). I *Den frälsta Swea* ges emellertid lantlivsmotivet en annan och intressant tillämpning, och det förvånar mig något att Göransson så snabbt går förbi denna dikt. Större delen av tredje sången behandlar jordbrukets välsignelser, med anknytning till de klassiska motiven hos Horatius och Vergilius. Men framför allt ses jordbruket här som en källa till hela landets välstånd:

— — —

Lyft up dit ädla mod, arbeta sjelf och lär,
Hwad magt, hwad rikedom din möda dig
beskär,

När du dit öfwerflöd, ur egna källor,
drager.

Och, i dit goda land, den rika skatten
tager,

Som himlen der lagt ned, til sådan
ymnoghet,

At det kan gagna fler, när du det odla wet.
(v. 363-368)

Detta nationalekonomiska motiv i dikten hade Göransson så mycket mera haft skäl att uppmärksamma som han senare i avhandlingen får anledning att diskutera ett likartat motiv i »Verlds-föraktaren».

Dateringsfrågor ägnar Göransson genomgående stor uppmärksamhet. I kapitlet om fru Nordenflycht visar han — i övertygande polemik mot Magnus von Platen — att dikten »Ensligheten» med all sannolikhet var skriven senast i slutet av mars 1762, före diktarinnans flyttning till Lugnet, och att den alltså inte torde ha någonting att göra med hennes brytning med Fischerström.

Också i sin analys av »Verlds-föraktaren» visar Göransson ett påfallande intresse för de kronologiska problemen. Gardar Sahlberg har i sin avhandling om Gyllenberg (1943) velat da-

tera dikten till februari-mars 1762, medan Göransson vill förlägga dess tillkomst till sommaren eller hösten 1761 (s. 96). Jag skall inte här i detalj kommentera dateringsresonemangen. En politisk bakgrund till »Verlds-föraktaren» är den långdragna och invecklade riksdagen 1760-62, som en del inslag i dikten anspelar på. Anspelningarna ger dock inte några säkra hållpunkter för en mera exakt datering; olika delar av dikten kan ju för övrigt ha tillkommit vid olika tidpunkter. Några klara hänsyftningar på händelser senare än 1761 tycks dock inte förekomma i dikten.

Göranssons långa diskussion med utgångspunkt från ett ställe i dikten där det talas om »Equilibristers fall» leder knappast till något övertygande resultat (s. 89 ff.); trots Sahlbergs och Göranssons ansträngningar att identifiera dessa »equilibrister» bland tidens politiska grupperingar tycks de fortfarande något gåtfulla. Starkare förefaller mig ett par yttre skäl som Göransson anför och som talar mot Sahlbergs sena datering: ett brev från fru Nordenflycht till Samuel Älf den 8 jan. 1762, där andra delen av *Witterhetsarbeten* omnäms som snart »färdig», och vidare omständigheterna kring inplaceringen av den dedikationsdikt till kronprinsen som föregår »Verlds-föraktaren» i *Witterhetsarbeten* 2 (s. 96 f.).

Lantlivsskildringen i slutet av Lisidors monolog i dikten ger Göranssons anledning till ett komparativt resonemang, som också har ett principiellt metodiskt intresse. Enligt Lamm, som behandlar »Verlds-föraktaren» i första delen av *Upplysningstidens romantik* (1918), vittnar detta parti av dikten om påverkan från Rousseau. Sahlberg menar att Gyllenberg här ansluter sig till fysiokratiska idéer, som skulle ha varit aktuella för dikteren genom Carl Fredrik Scheffers entusiasm för dessa idéer. (Det tycks dock inte vara utrett om Scheffer verkligen var fysiokrat tidigt nog för att ha hunnit inspirera »Verlds-föraktaren».) Som Göransson påpekar hörde emellertid lovprisandet av lantlivet samtidigt till de allra vanligaste litterära motiven under 1600- och 1700-talen. Om man vill försöka bestämma vad som är nytt och vad som är traditionellt, måste man tillämpa mera finslipade metoder än de som har varit vanliga i äldre komparativ forskning.

Göransson är medveten om detta, och han går i sin analys tillväga så, att han urskiljer ett antal delmotiv i Lisidors lantlivsskildring och jämför dem med de delmotiv som han finner i Dalins dikt »Stilla lefwernes lycksalighet», alltså en något äldre dikt inom den tradition som utgår från lantlivsskildringen hos Horatius och Vergilius (s. 124 f., jfr s. 47). Jäm-

förelsen ger till resultat att endast *ett* av delmotiven saknar motsvarighet hos Dalin, nämligen den tanke som Göransson formulerar så: »Alla är beroende av bönderna för sitt livsuppehälle. Det arbete de utför är nyttigt för hela samhället.» Göransson är därför benägen att sammanställa detta delmotiv med »fysiokraternas idéer om jordbrukets företrädesrätt framför andra näringar» (s. 125).

Som jag har nämnt finner man emellertid detta nationalekonomiska motiv redan i fru Nordenflychts *Den frälsta Swea* (1745). Dalindikten visar sig alltså ha varit en alltför smal bas för komparationen (även om den kompletteras med Hallers dikt *Die Alpen* som ett slags kontrollmaterial). Eli F. Heckscher har i en uppsats om »Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige» (*Lychnos* 1943) framhållit att man måste skilja mellan de allmänna jordbruksvänliga reformsträvandena under 1700-talet och de speciella fysiokratiska idéerna. I fru Nordenflychts dikt avspeglas ett för-fysiokratiskt intresse för jordbruket (jfr H. Frykenstedt, *Johan Gabriel Oxenstiernas Skördarne*, 1961, s. 167 ff.), och man behöver knappast heller hos Gyllenberg anta något specifikt fysiokratiskt inflytande.

I sina sammanfattande synpunkter på »Verlds-föraktaren» (s. 137 ff.) påminner Göransson om att en huvudlinje i hans framställning har varit att se dikten »i dess samband med en svensk genre- och idétradition». Det innebär bland annat att han, i motsats till Sahlberg, är försiktig med att i detalj anknyta dikten till samtida politiska aktualiteter. Han finner att dikten ger uttryck åt »en avvisande hållning till partikorruptionen i allmänhet, ett avståndstagande från vissa idéer, handlingar och personer på mössidan och en — låt vara modest — uppslutning kring vissa av hattpartiets idéer och ledande män»; däremot anser han att det är svårt att finna stöd för Sahlbergs åsikt »att Gyllenberg — vare sig i Lisidors eller vännens gestalt — skulle stå hovet nära eller att han ens har försökt att anpassa sig till hovpartiets eller kronprinsens åsikter» (s. 139). Enligt Göransson när man inte fram till »diktens centrum», som han menar ligger i själva idédiskussionen, om man läser den »som i första hand en politisk dikt» (s. 140). Det är också förfelat att — som Sahlberg vill göra — läsa den som ett självbiografiskt dokument, menar Göransson. »Om den självbiografiska bakgrunden till Verlds-föraktaren, om eventuella samvetkonflikter och kluvna känslor hos Gyllenberg, kan man endast spekulera» (s. 140, jfr s. 63 f., 90 f.).

Detta är i stort sett väl motiverade synpunk-

ter, och Göranssons karakteristik av diktens innebörd träffar säkert mera rätt än de tidigare Gyllenberg-forskarnas. Ändå ligger det enligt min mening något riktigt i Sahlbergs sätt att närma sig dikten, när han ställer problemet om dess funktion och författarens praktiska syften med den. Sahlberg ser visserligen problemet alltför snävt; han uppfattar helt enkelt »Verlds-föraktaren» som en uppvaktningskrift till kronprinsen och menar att »dedikationsdikten ger oss nyckeln till hela satiren» (*Gustaf Fredrik Gyllenberg*, s. 404), en uppfattning som Göransson med all rätt kritiserar. Men uppslag till mera givande funktionsanalytiska angreppsvinklar hade Göransson kanske kunnat finna i Bennich-Björkmans avhandling *Författaren i ämbetet* (1970). Överhuvud taget tror jag att avhandlingen hade vunnit i intresse om Göransson i större utsträckning hade anlagt historiskt-sociologiska synpunkter på sitt ämne. Motivkomplexet lantliv kontra stadsliv rymmer flera intressanta samhällshistoriska aspekter, t.ex. konflikten mellan adelsmannens roll som lantjunkare och hans roll som hovman eller ämbetsman, eller förhållandet mellan jordbruket å ena sidan och handel och industri å den andra. (Göransson snuddar ju vid detta senare motiv i sin diskussion av den förmenta fysiokratismen i Gyllenbergs dikt.) En del utrymme för åtminstone skissartade resonemang av antytt slag hade med fördel kunnat tas från de ibland mycket utförliga och inte alltid väsentliga dateringsresonemangen och från detaljpolemikerna mot tidigare forskare.

Mitt helhetsintryck av Göranssons arbete är, trots mina reservationer på en del punkter, avgjort positivt. Vad man saknar i avhandlingen är väl lite djärvare grepp. Vad man måste uppskatta är vederhäftigheten och strävan efter precision. Textanalyserna är skarp-synta och nyanserade, de komparativa, kronologiska och textkritiska utredningarna utmärks av försiktighet, skärpa och metodisk medvetenhet. Framställningen är föredömligt klar.

Lars Gustafsson

Hans Östman: *George Crabbe och hans tid*. Akad. avh. (Stencil.) Sthlm 1972.

Hans Östman behandlar den i Sverige föga kände George Crabbe, lantråsten som under Edmund Burkes och Samuel Johnsons beskydd i början av 1780-talet slagit igenom som diktare med *The Village* men därpå dragit sig tillbaka för att under högrömantiken återkomma som uppskattad versepiker med uppåt ett hundra moraliserande berättelser på repertoaren.